

РЕЛИГИЯТА ПРИ ЦИГАНИТЕ/РОМИТЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА АДАПТИРАНЕ КЪМ ОКОЛНИЯ СВЯТ

Евгения И. Иванова, Велчо Кръстев

Попитали един циганин: „Каква ти е религията?“, а той отговорил: „Циганска“. „Религията им е или мохамеданска, или християнска, а най-вече никаква. Защото ако някой от тях реши да се изповядва, не изпълняват никакви обреди, не следват никакви предписания“ отбелязва австриецът Кемпелен, преминал през българските земи през 1740 г. (Немски и австрийски пътеписи 1986, 302).

По време на своя дълъг път от Индия към Централна и Западна Европа част от циганите трайно се настаняват на Балканите. Установяването им тук дава твърде значителен отпечатък върху конституирането и развитието им като специфична етническа общност, върху тяхната етнокултура, език, вкл. и религия. Така към мирогледните представи на циганите селективно се интегрират и адаптират основни идеи и отделни елементи от религиите на околното население. В различните исторически периоди от развитието на Балканите циганите използват религията за приспособяване към околния свят, доколкото възприемат съответните вярвания и ритуали и по този начин намаляват възможността да бъдат обект на принуда.

В циганската религиозно-обредна система спокойно съжителстват мюсюлмански и християнски празници, но представите им за добро и зло идват не толкова от свещените книги, колкото от собствени предмонотеистични митологични и религиозни конструкции.

Ако населението, сред което битуват, изповядва няколко религии, възприемат тази, която в момента им се струва най-авторитетна. От психологическа гледна точка считат, че така повишават обществения си статут. При циганите вероизповеданието има и силно изразена социална функция, тъй като то е един от признаците, отделящи една група от друга (Марушиакова 1992-а, 112–118). В контактите с различните етнорелигиозни общности на Балканите циганите приемат господстващата религия, което става под определен натиск или доброволно.

Исторически най-ранните сведения за циганско присъствие на Балканите са за периода IX–XI век. В тези векове циганите трайно се установяват както в границите на Византийската империя, обхващаща по това време големи части от Мала Азия и Балканите, така и в територията на средновековната Българска държава. Тук заварват като официална религия християнството и много от тях го приемат. „Изглежда ми съвсем вероятно циганите идващи в Тракия с някаква антична вяра, ако изобщо са имали някаква, да са се покръстили всички и да са приели християнската вяра, която тогава била единствената в тези провинции...” (Paspati 1870, 26).

След завземането на Балканите от османските турци немалък брой цигани пристигат със завоевателите. Част остават тук, където трайно усядат и намират своето място в османската обществено-политическа и стопанска система. Други групи продължават чергарския си начин на живот: „... След завоеванието на Империята (Османската империя – б.а.) повечето са последвали примера на голям брой християни, като по различни мотиви са възприели исляма. Циганите не са изповядвали други религии освен християнската и мюсюлманската” (Paspati 1870, 26).

В ония столетия християнската вяра е пуснала корени сред това население, защото дори и ислямизирани, част от тях запазват старите си имена. Пример за това са имената на жените в „Обширния поименен регистър на приходите и данъците от циганите (къптиян) от Румелийския вилает” от 1522–1523 г., които са християнски. И това не е случайно, тъй като при циганите в резултат на дългия скитнически живот за продължително време се запазва специфичен вид матриархат – на особена почит е най-възрастната жена в рода, която пази обичаите и дава съвети. Констатира се и по-слабо преминаване на вдовиците християнки към ислямската вяра (Ivanova, Krustev 2008, 15–16).

Част от циганите християни при преселване и особено при преминаване към уседнал и полууседнал начин на живот запазват чрез механизмите на груповата традиция веднъж приетата религия, въпреки че престижът и в очите на околното население може да е нищожен или да е спаднал (Марушиакова 1992-а, 113). В ония векове постепенно християнската религия в българските земи се свързва с еретични идеи от миналото и с езически ритуали и този особен синкретизъм е в основата на т.нар. простонародно християнство.

Както към останалите етноси, така и спрямо циганите, е водена организирана и целенасочена акция за тяхното ислямизиране. Така може да се обясни присъствието на не малък брой дервиши от техните среди, които играят значителна роля в разпространението на исляма между балканското християнско население. Чувствайки верската лабилност на циганите, централната власт нещо използва своята данъчна политика за въвеждането им в исляма. Размерът на плащания данък е в зависимост от разделението на верска основа – по-нисък за циганите-мюсюлмани и по-висок за циганите-християни.

От края на XVIII – нач. на XIX в. в отделни райони делът на циганите-мюсюлмани започва да надвишава този на християните. В други, напр. според османския регистър от 1874 г. за каза Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич) броят на циганите християни мъже е в пъти повече от този на мюсюлманите (Драганова 2007, 14). В районите, населени с българи-католици, циганите в миналото приемат католицизма. Постепенното западане на авторитета на тази църква, както и общите процеси сред ислямското население тук засилват влиянието на мохамеданството. Така че тези цигани днес се представят като турци-католици (Марушиакова 1992: 116).

Първите покръствания на циганите в новосъздадената българска държава са в незначителни размери. Обхващат периода 1878–1888 г. и са в крайните северозападни райони – Видинска и Врачанска епархии. В хода на Балканските войни (1912–1913) в освободените от Османската империя региони (Родопите и Западна Тракия), със съдействието на армията и новата администрация, българската православна църква започва масово покръстване на българите-мюсюлмани, т.нар. помаци. В отделни случаи са покръствани и циганите, напр. в Чепеларе на 1 юли 1913 г. През 1915 г. това насилствено покръстване се отменя от българската държава, но само за българите мюсюлмани и не се отнася за българските цигани (Марушиакова, Попов 2008, 113).

През 20-те и 30-те год. на XX в. отново има спорадична смяна на религията на циганите-мюсюлмани. Цели групи преминават към християнството – напр. музиканти от Североизточна и Централна България, калайджиите в Северозападна България и др.

Процес на смяна на имената и вероизповеданието на т.нар. „турски“ цигани, без официално да бъде обявен в печата и по радиото, се

наблюдава и през 1939–1944 г. „Старите хора от Врачанско, Видинско, София, Сливен, Котел, Лясковец помнят това покръстване. Казвам „покръстване”, защото тогава са сменяли не само имената, но и религията” (Колев 2003, 154).

В същото време през тези години са налице и доброволни покръствания на цигани мюсюлмани. През 1923 г. Мехмед Хасов, живущ в с. Темнинско, Горнооряховска околия, приема християнската вяра, защото желае да встъпи в брак с православна християнка. През 1944 г. – циганин мохамеданин от с. Овчарово, Харманлийско доброволно приема християнството и се покръства заедно с цялото си семейство (ДА – В. Търново, 74-к, 1, 59: 218; ДА – Ст. Загора, 407-к, 1, 72: 237).

След падане от власт на тоталитарния режим в България през ноември 1989 г. се засилва влиянието на протестантските църкви сред циганската общност. Това не е ново явление, а продължение на един дълъг процес, започнал в периода между двете световни войни предимно в Северозападна България. През последното десетилетие той набира все по-голяма скорост, разпространява се в почти цяла България сред голям брой цигански групи. Мисионерите им успяват да привлекат към своите идеи и църкви както цигани-християни, така и цигани-мюсюлмани. Циганин в Твърдица, от общността на хорохоя, казва, че е от „другите” и уточнява, че от 18 години е християнин-евангелист. Бил много болен и Господ го излекувал. От този момент преминава към другата вяра, сменя и името си с българско. В махалата, въпреки че болшинството от живеещите там са мюсюлмани и има три джамии, проповядват и трима пастори.

Всички протестантски движения регистрират и свои цигански/ромски църкви, като се опитват да намерят своята ниша, да привлекат по-голям брой вярващи и да имат доминираща роля в махалата. Някои от тях имат самостоятелни молитвени домове, други ползват помещение под наем, дома на пастора или къщите на вярващите. Те смятат, че църквата е там, където е Бог, а Бог е там, където е вярата.

При проследяването и на двете религиозни цигански общности в българските земи ни прави впечатление един твърде интересен факт – хаджилъкът. Във времето на Османската империя за християните от Балканския полуостров посещението на Светите места се превръща в един своеобразен мюсюлмански сертификат за благонадежност. Да

станеш хаджия е престижно. През Възраждането на хаджилък тръгват българите, отделни цигани ги последват. Православният свещеник поп Минчо Кънчев във „Видрица”-та се обръща към циганина Христо Калъча с „хаджи”. „След Освобождението „сливенските цигани са сравнително уседнали и порядъчни занаятчии, най-вече железари... Наскоро имаше случаи, дето цигани отиваха фамилиарно (семеино, с челядта – б.а.) на хаджилък в Йерусалим”.

Хаджия се става само на големия мюсюлмански празник Курбан байрам. Този път в началото на ХХI в. извървява и „хорохая” – дългогодишен председател на джамийско настоятелство. „Това ми промени живота. Хората са по-внимателни, повече уважение, вслушват се в мнението ми. Промени се тонът към жена ми” (м., р. 1948 г.). А жена му добавя: „Съвсем друго отношение стана. По-друго е. По-рано жените ми се смееха, но откакто стана хаджия много по-друго стана. Уважават, питат, искат съвет от мене” (Иванова, Кръстев 2008, 218).

Циганите приемат и адаптират онази част от религията на околното население, която е близка до тях. При формиране на религиозността им, предвид тяхната вътрешна нагласа и специфичен начин на живот, важна роля играят онези моменти, които съдържат социално-битов заряд. Циганите най-общо приемат съществуването на Бог и Дявол, като символ на доброто и злото. Липсва вярата в „рая” и в „ада”, като за тях награда или наказание може да има само на този свят, в този живот, на тази земя, а в другия свят „рая” и „ада” са нещо абстрактно. Циганите вярват в бога – „Девел”, като успоредно с неговия образ в съзнанието им винаги присъства и образът на божията майка – като Света Дева Мария. Терминът „Бенг”/„Лошо” (Дявол) сред различните групи цигани освен определеното значение на дявол има и определение на нечиста сила и в зависимост от мястото, което обитава има и различна названия. Дяволът заплашва човека в особено важни и критични моменти от живота му – при раждане, по време на болест и смърт.

„Дали в самата църква или при различни тържествени случаи, толкова чести в християнските селища, циганинът показва такова безразличие и безгрижност, които учудват и по-малко вярващите. Нищо не докосва това сърце от мрамор, което се смее на всичко, което живее и умира като животно” (Paspati 1870, 26). Празненствата в чест на светията, покровител на дома („служба”) са важна част от народния бит: „Без

служба къщата е пуста къща. Само циганите нямат служба” – казва баба Пръва от Ярловица (Видинско – б.а.) (Маринов 1894, 287–288). А Евлия Челеби отбелязва: „С християните славят Великден, с мюсюлманите Байрам, а с евреите – Шума Байрам”.

Социално-битовият заряд на религията, била тя християнска или мюсюлманска, се проявява най-вече в празнично-обредната им система. Те рядко влизат в църква или джамия, не спазват строго религиозните канони, но в същото време приемат някои от тях, трансформирайки ги през собствения си мироглед.

При сватбите „българските” цигани спазват християнските обичаи. „Ходих на Могила, та венчах една циганска сватба” пише поп Минчо Кънчев във „Видрица”-та. „Турските” цигани „Държат само по една жена, за която се женят по устно позволение на турския съдия – кадията”.

Вярват в магическото очистване на детето чрез кръщаването му. По време на кризата на номадизма обикновена практика е да викат за кръстници представители на макрообществото. Нециганите с желание кръщават циганските деца, тъй като съществува поверие, че това ще им донесе щастие и просперитет: „Циганите в махалата (на Разград – б.а.) бяха гостоприемни... Донесоха едно мъничко бебе, за да му се порадваме и щом обещах да му стана кръстник на следващия ден, се появи младата майка и ми целуна ръка с уважение. За моя изненада тя бе облечена в шалвари... На следващия ден трябваше да изпълним обещанието си и да помогнем на мюсюлманското момче да се сдобие с очакваните според суеверията предимства на християнското кръщение... (Иванова, Кръстев, 2008: 70).

При по-миналните обреди и при календарните празници, свързани с един или друг църковен празник, много често липсва религиозният елемент, а се търси показността, преобладава веселието.

„Номадите (цигани – б.м.) често заравят мъртвите си през нощта, за да избегнат разходите за свещеник или имам” отбелязва д-р Ал. Паспати (Paspati 1870, 26).

През 60-те – 70-те год. на ХХ в. циганите в кв. „Филиповци”, София на другия ден след Гергьовден отиват на гробища. „Тогава има панахида за цялото циганско население в София. След гробищата се правеха хорà, ставаше голямо увеселение. Хората се събираха на мегдана” (Просто начин 2004, 94).

След Освобождението в София известната „римска стена“ става място за музикални и танцови изяви на софийските цигани. Тогава тя се нарича „Намазях“, тъй като след завръщането си от „града на порока“ – Мека, софийските хаджии идват тук на поклонение и благодарствени молитви – т.нар. „намази“ (Мизов 2006-II, 215).

На Петровден (29 юни) в средата на 60-те год. на XX в. около старото турско теке в с. Скобелево, Чирпанско се прави събор. „Трудно е да се каже, кои са повече – българи или цигани... Ще дойдат хиляди цигани, две-три хиляди, че и повече дори, ще писнат кларинетите и флигорните... Нашите цигани, всички хора в нашия край обичат кларинета.. Хващат се на здраво мъжко хоро – нарича се „чорбаджийско“ – води го циганин“ (Нов път 1965, 3).

В махалата „Гатърли“ в София на 28 август, „ако има наречено, коли се овца. Курбан се прави.... и се събират вечерта циганите, ядат курбан с люта чушка. Играят кючеци“ (Просто начин 2004, 24).

„Тракийските“ калайджии ходят в Бачковския манастир на поклонение. Ако имат „обречено“, предната вечер колят жертвеното животно – агне и го пекат на чеверме. Някои даряват агнето на манастира. Поверието на калайджиите гласи, че трябва и да отнесат непременно нещо от манастира в къщи.

Всяка година на 14 август пловдивските цигани-християни (бургуджии – б.а.) отиват на Бачковския манастир да честват „Света Богородица“. На 28 август пловдивските цигани-мюсюлмани отиват в същия манастир, за да отдадат почит на „Мирем Ана“ („Свята майка“). И двете конфесионални общности посещават един и същи манастир, честват един и същи църковно-религиозен персонаж и на 14, и на 28 август присъстват и християни, и мюсюлмани. Аналогичен пример има и сред йерлиите от Кюстендил, които и на двете дати посещават Рилския манастир (Иванова, Кръстев 2008, 104–106).

В общността на „хорохане“ рома почитането на дух, познат като боба/ буба/ баба е един религиозен феномен. Като всяко едно демонично същество и появата на „бобата“ е свързана с мистичен елемент. Той няма определен образ, обикновено е в мъжки род. За него се говори с голяма доза страхопочитание.

За да реализират почитта си към духа във видимото култово пространство, на мястото, което той обитава, циганите построяват

специална къщичка, освобождават стая от дома или оформят отделни кътове към старите части от къщата. За тях се грижи стопанката на дома.

В Пловдив „Дъон баба” е покровител на жена, която гледа на карти, на мъниста, прави магии. „...баба Стефана Еленкова ...си бе спечелила име, че Дъон баба само нея слуша, че каквото му иска, давал ѝ го. Помагал и да прави магии. И то за какво не!.. Не в къщи, а при гроба му... (Алваджиев 2000, 108–09).

Като място на „боба” циганите усвояват и култови места, свързани с мюсюлманската религия – това са тюрбетата, по-известни сред населението като текета. Мястото често е почитано и от българи, и от турци – типичен пример на проява на религиозен синкретизъм.

За софийските цигани/ роми място с най-висок сакрален статус е текето „Али баба” (гробницата на мюсюлманския светия Бали ефенди), което се намира в двора на черквата „Св. Илия”. Тук се провежда ежегодният събор на Илинден. Идват и цигани-мюсюлмани, и цигани-християни, палят свещи, дават обет, правят курбани.

Хорохане рома от Търговищко посещават текето „Къз Ана” („Деввица майка”) при с. Момино, където водят младите момичета и бездетните жени. На текето Османкору (между селата Градина и Пороище) правят курбан. „По жените, дето готвят курбана, да не се загледа някой, че после лошо му се пише. Ако някой иска да пита нещо, жените, трябва възрастен дядо да прочете молитва и тогава може да отиде да пита” (м., р. 1948 г.) (Петров, Маринов 2004, 57).

Текето на Осман баба до Хасково, освен на годишния събор (12 юни), се посещава ежедневно. Циганите Кяние и Максим от Пловдивския квартал Столипиново са редовни посетители и водачи на цигански групи, съставени предимно от жени. Те навлизат в сакралното пространство на алианите като променят интериора на тюрбето и налагат промени на ритуала (кланят се и зад гробния камък; почиват вътре в свещеното пространство и се черпят с шербет), в името на свещения персонаж (поставят свои снимки под изображенията на имам Али и Хаджи Бекташ Вели), във времето на празненството. А Кяние се самотитулува „ходжа”. Местните алиани се дистанцират от тези нарушители. Традиционната им търпимост към „другия” е подхранвана и от ислямския възглед за циганите като народ без свещени книги, без Пейгамбер, един непълноценен враг, който не заслужава да бъде обърнат в правата вяра (Карамихова, Люис 1998, 100–101).

Не винаги турската общност е склонна да приеме за част от себе си обвързаните по един или друг начин с исляма хорохане рома, в стремежа им за сливане с българските турци в техния религиозен живот чрез придържане към основните ислямски норми и ритуално поведение. При големи части от циганите се развива своеобразен битов ислям, при който в редица градски и селски махали циганите-мюсюлмани имат свои свещенослужители – имами, ходжи и ходжакини (съпругата на ходжата, приемаща част от неговите функции или заместваща го след смъртта му) – без официален статут, но признати като такива в общността си. Имам от Чирпанско заявява: „Ние сме богоязливи и покорни хора, и затова почитаме всички празници. Аз съм имбм, ама си празнувам и Васильовден и Гергьовден, и голяма Богородица, и Великден. Когато дойдат при мен – кръщавам децата. Когато поотраснат момчетата – обрязвам ги. Каквото поискаш – това правя”.

Смяната на вярата и приемането на нова при циганите/ ромите е често срещан начин за приспособяване към новите условия и търсене на място в социално-икономическата структура. Религията изпълнява ролята на интеграционен и сегрегационен фактор. В балканските условия смесване на религиозното с етническото при циганите води и до промяна на етнически характеристики.

ЛИТЕРАТУРА

- Алваджиев, 2000:** Н. Алваджиев. Пловдивска хроника. Пловдив, 2000.
- Драганова, 2007:** Сл. Драганова. Статистически сведения за имотите и данъчното облагане на циганското (ромското) население от Дунавския вилает. – В: Интеграцията на ромите в българското общество. София, 2007, 13-23.
- ДА – В.Търново:** Държавен архив – Велико Търново, ф.74-к, оп.1, а.е.59, л. 218 – архив на Великотърновската митрополия.
- ДА – Ст.Загора:** Държавен архив – Стара Загора, ф.407-к, оп.1, а.е.72, л. 237 – архив на Старозагорската митрополия.
- Иванова, Кръстев, 2008:** Иванова, Евгения, И., Велчо Кръстев. Ромската жена – пространства и граници в живота ѝ. Стара Загора, 2008.
- Колев, 2003:** Г. Колев. Един циганин в ЦК на БКП. София, 2003.
- Карамихова, Люис, 1998:** М. Карамихова, С. Бог не ти дава хората, които искаш. Той ти дава хората, от които имаш нужда – да ти помагат, да те

нараняват, да те изоставят, да те обичат и да те направят човека, който е предопределено да станеш.

Мили Боже, жената, която чете това е красива, изискана и силна и аз я обичам. Помогни ѝ да живее живота си пълноценно. Моля те поощри я и я накарай да се извиси над собствените си очаквания. Помогни ѝ да блести и в най-мрачните места, където е невъзможно да се обича. Закрилай я винаги, издигай я, когато най-много се нуждае от теб и ѝ дай да разбере, че когато е с теб, тя винаги ще бъде защитена.

Обичам те! Сега е твой ред! След 9 мин. нещо ще те направи щастлива. Но трябва да кажеш на 9 познати жени, че ги обичаш, включително и на мен. Действай! Люис. Поклонничеството и дарът като инструменти за усвояване на култовото пространство (изследване на текето Осман баба). – В: Дарове и съкровища. Духовна приемственост на Балканите. Благоевград, 1998, 96–102.

Маринов, 1894: Д. Маринов. Жива старина, III, Русе, 1894.

Марушиакова, 1992: Е. Марушиакова. Циганските групи в България и тяхното етническо самосъзнание, Българска етнология, 1, 1992.

Марушиакова, 1992-а: Е. Марушиакова. Циганите в България и тяхната религия. – В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България. София, 1992, 112–118.

Марушиакова, Попов, 2008: Е. Марушиакова, В. Попов. Циганска политика и цигански изследвания в България (1919–1989). – В: *Studii Romani*, VII, София, 2008, 111–148.

Мизов, 2006-II: Б. Мизов. Българските цигани (Бит, душевност, култура). II, София., 2006.

Немски и австрийски пътеписи, 1986: Немски и австрийски пътеписи за Балканите. XVII – ср. на XVIII век. Подбрал Йоно Митев. София, 1986.

Нов път, 1965: Нов път, бр.7 от 1 юли 1965 г.

Петров, Маринов, 2004: Д. Петров, С. Маринов. Върти се мое колело, не спирай... Групата на хорохане рома в Североизточна България (Област Разград, Русе, Силистра, Търговище и Шумен). Разград, 2004.

Просто начин, 2004: Просто начин на живот. Съст. Л. Петрова, Р. Антонова, Т. Пейчева София, 2004.

Ivanova and Krustev, 2008: E. I. Ivanova and V. Krustev. On the long road...life with the others. LINCOM, 2008.

Paspati, 1870: Al. G. Paspati. Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'empire ottoman. Konstantinopol, 1870.